

QARAQALPAQ KLASSIKLERI SHİĞARMALARINDA ASINDETON HÁM POLISINDETONLARDIŇ QOLLANILIW ÓZGESHELIGI

Djoldasbaeva Shaxrizoda Abatbay qızı

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Filologiya hám tillerdi oqıtıw (qaraqalpaq tili) tálim baǵdarı studentı.

[https://doi.org/ 10.5281/zenodo.15797019](https://doi.org/10.5281/zenodo.15797019)

Annotaciya. Biz bul maqalamızda XIX ásir klassikleri Kunxoja, Ájiniyaz, Berdaq shıǵarmalarında kórkemlew usıllarınıń bir túri bolǵan asindetón hám polisindetón qubılısı haqqında sóz ettik. Olardı mısallar menen tallap óttik.

Gilt sóz: kórkemlew usılları, asindetón, polisindetón, dáneker, birgelikli aǵza, intonaciya.

THE USE AND DIFFERENCES OF ASYNDETON AND POLYSYNDETON IN THE WORKS OF KARAKALPAK CLASSICAL AUTHORS

Abstract. In this article, we discuss the phenomenon of asyndeton and polysyndeton - a type of stylistic device — in the works of 19th-century classical authors such as Kunkhodja, Azhiniyaz, and Berdaq. We analyzed and illustrated these phenomena with examples.

Keywords: Stylistic devices, asyndeton, polysyndeton, connector, compound sentence, intonation.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И РАЗЛИЧИЕ АСИНДЕТОНА И ПОЛИСИНДЕТОНА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ КАРАКАЛПАКСКИХ КЛАССИКОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности употребления и различия между асиндетоном и полисиндетоном — стилистическими приёмами, широко используемыми в художественной речи, — в произведениях классиков каракалпакской литературы XIX века: Кунходжи, Ажинияза и Бердака. Исследование анализирует, как эти риторические средства функционируют в текстах, формируя ритм, акцент и выразительность. Посредством текстового анализа и конкретных примеров определяются стилистические и грамматические функции данных приёмов, а также их роль в создании художественного эффекта.

Ключевые слова: Стилистические приёмы, асиндетон, полисиндетон, союзы, сложносочинённые предложения, интонация, каракалпакская литература.

Bul qubılıslar eń áyyemgi dáwirden baslap qollanılǵan. Atap aytqanda, Aristotel óziniń “Ritorika” shıǵarmasında asindetónǵa jaqın usıllardı analiz qılǵan. Ol dánekerlerdi taslap ketiw arqalı kórinisti hám emociyanı kúsheytıw múmkin dep esaplaǵan.

Asindetón – waqıyaların tez almasıwın kórsetiw ushın birgelikli aǵzaların yamasa gáplerdiń dánekersiz qollanıwı. Onıń nátiyjesinde dinamikalıq háreket, jedellilik ańlatıladı[5].

Shayır waqıyaların tez almasıwın kórsetiw ushın birgelikli aǵzalar yamasa gáplerdi dánekersiz qollanadı.

Polisindetón. Shayırdıń shıǵarmaları tilinde asindetón qubılısına qarama-qarsı bolǵan polisindetón qubılısı da gezlesedi. Polisindetón yamasa kóp dánekerlilik (grek. polysyndeton – kóp baylanıslı) – ayılajaq sózlerge logikalıq hám intonaciyalıq jaqtan dıqqat awdarılıwı ushın olardı baylanıstırıwshı dánekerlerdiń bir neshe mártebe qaytalanıp, intonaciyaда irkinish payda bolıwı[5].

Kúnxoja shıǵarmalarında qollanıwı

Polisindetón qubılısı shayırdıń “Meniń kúnim” qosıǵında qollanılǵan.

Qarańǵı kesh qayǵı menen túnergen,

Túrshigip hám meniń kewlim elergen,

Meniń kúnim qarańǵılıq hám de tún.

Bul qosıq qatarınıń úshinshi qatarında polisindeton qubılısı qollanılǵan. Qarańǵılıq hám túndi baylanıstırıp kelgen.

Dúnyaǵa biyqarar kelgenin bilmes,

Ya alıs, ya jaqın parqını bilmes.

Bul qatarlarda ya awıspalı dánekeri qosıq qatarındaǵı ózgeshe ırǵaqtı payda etiw ushın qollanılǵan. Jáne de Kúnxoja shıǵarmalarında polisindeton qubılısı qısqasha formada berilgen.

Yaǵnıy qosıq qatarınıń tek ǵana bir qatarında beriledi.

Hárkim járdem berer, bersen bizge qol,

Túrli qızıq hám tamasha ketti mol,

Ósken jerim Ayırsha menen Izim jol,

Jetken jeri bir qudadan pármanım.

Birinshi qatarda tiykarınan asindeton qubılısı qollanılǵan bolıp eki gápti batlanıstırǵan, ekinshi hám úshinshi qatarları polisindeton qubılısına mısál bola aladı.

2. Ájiniyaz shıǵarmalarında qollanılıwı

Qırq kúnde háwlediń, ekki ayda kúldiń,

Bir yılda olturdiń, ekkinde yúrdiń,

Úshdin ótip, tórt yashında sózládiń,

Beshten altı yashqa óttiń, Madawar

Joqarıda keltirilgen mısalda sóz dizbekleri hám gápler dánekersiz baylanısqan. Qosıq qatarlarınan waqıyaların belgili bir tártip penen, izbe-izlik penen almasıp barıwın kóriwge boladı.

Bizlerge naz etip, qashını qaqp,

Dúmshege suw quyıp, otını yaqp,

Ádep-ikram bilán otırdı baqp,

Gunshadek ashılıp kúldi, yaranlar .

Usı waqıya, háreketlerdi kórkemlep bayanlawda shayır stilistikalıq figuralardıń dánekersizlik usılın orınlı paydalanıp, ózine tán sheberligin kórsetedi. Bunday mısallardı shayırdıń shıǵarmalarınan kóplep keltiriw múmkin.

Úsh ay sawını bar, úsh ay shabaǵı,

Úsh ay qawını bar, úsh ay qabaǵı,

Tórt máwsimá etar anıń taxamı,

Ne bir shıyrın-shıyrın jemisi bardı .

Birinshi hám ekinshi qatarlardı dánekersiz baylanısıp kelgenin asindetonǵa mısál sıpatında alsaq boladı. Bul qatardaǵı úsh ay sózi hár bir qatarda jańa máni ańlatqan.

Zalımlar dúnyada bilgenin eter,

Sharam joq, perzentiń aydawda keter,

Ay óter, jıl óter, bir náwbet jeter,

Jersiz eldiń qádiri dárbe-dár bilen,
 Ómiri óter júrektegi sher bilen,
 Qádiriń seniń bizge ótti, Bozataw (26).
 Hám aǵası, hám inisi qashında.
 Ya shu kun, ya tańla kárwanıń kósher.
 Bizge de, sizge de bolıp tur obal.

Bu sáhár baǵında keldim, biymáhál yolǵa túship,
 Wádeme etsem diyip, gáhi júrip, gáhi ushıp.

Bul mısallardaǵı hám, de, ya, gáhi dánekerleri tákirarlanıp qollanıw arqalı ayılajaq sózlerge ayrıqsha dıqqat awdarılıp, tásiriligi artıwına erisken.

Birinshi mısalda hám biriktiriwshi dánekeri jer, el sózlerin baylanıstırıw ushın jumsalsa, ekinshi mısalda hám sózi da// de janapayınıń xızmetin atqarıp, «aǵası da, inisi de qasında» degen mánini bildirip tur. Keyingi mısallardaǵı ya, gáhi dánekeri, de janapayı háreket hám qubılısların gezeklesip iske asırıwın yamasa háreketi kúsheytip kórsetiw maqsetinde jumsalǵan.

3. Berdaq shıǵarmalarında qollanılwı

Asindeton qubılısı Berdaq shıǵarmalarında jeke-siyrek qollanılǵanın kóremiz. Mısalı:

Qálem uslap, sózler jazdım,
 Tásin etiń, júdep azdım,
 Mıńnan emes, júzden ozdım,
 Aytarım kóp, tıńla meni.

"Shar tárepte kewlim meniń" qosıǵında tórt qatarında da dánekersiz túrde baylanısıp kelgenin kóremiz. Tiýkarınan, is-háreketiń izbe-izligin baylanıstırıp kelgen.

Birewler bay, birew jarlı,
 Birewler namıslı, arlı,
 Birewler giyneli, zarlı,
 Tezbe-tez sinap bilgeysiz.

Bul qosıqta birinshi qatarda gáplerdi baylanıstırıp kelgen bolsa, keyingi ekinshi hám úshinshi qatarlarda birgelkili aǵzalardı baylanıstırıp kelgen.

Birewler bay, birew jarlı,
 Birewler namıslı, arlı,
 Birewler giyneli, zarlı,
 Tezbe-tez sinap bilgeysiz.

Bul qosıqta birinshi qatarda gáplerdi baylanıstırıp kelgen bolsa, keyingi ekinshi hám úshinshi qatarlarda birgelkili aǵzalardı baylanıstırıp kelgen.

Gúl boldım, gúl jaynamadım,
 Búlbil boldım, sayramadım.

Bul qosıq qatarlarınń asindeton arqalı baylanısqanın kóriwimizge boladı. Polisindeton qubılısı asindetonǵa qaraǵanda quramalıraq qubılıs esaplanadı. Berdaq shıǵarmalarında kóbirek asindeton qubılısı jiýi qollanılǵanın kóremiz.

Juwmaqlap aytqanda, asindeton hám polisindeton qubılısı qosıqtaǵı ırǵaqtı támiyinlewde, hám gáplerdi baylanıstırıwda qollanıladı. Klassik shayırlarımız esaplangan Ájiniyaz shıǵarmalarında kóbirek polisindeton qubılısı, Berdaq hám Kúnxoja shıǵarmalarında asindeton qubılısınıń jiýi qollanılǵanın kóremiz.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1990. – Б. 83.
2. Әжинияз. Бир пәрий. «Қарақалпақстан» 1993.
3. Ел менен: «Қарақалпақстан», 1989.
4. Н.Дауқараев Бердақ шайыр. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1950.
5. A.Dosimbetova Ádebiyatta kórkemlew quralları. - Nókis. “Qaraqalpaqstan” 2017.